

Marek M. Dziekan
Uniwersytet Łódzki
marek.dziekan@uni.lodz.pl

„Jak zachwyca, kiedy nie zachwyca?” O przekładach 55 sury Koranu *Ar-Raḥmān* – Miłosierny

1. Uwagi o przekładzie i (nie)przekładalności Koranu

Chociaż przedmiotem niniejszego opracowania nie jest ogólna analiza zagadnienia przekładu Koranu i granic jego przekładalności czy też nieprzekładalności, to warto jednak na wstępie zatrzymać się chwilę nad tym zagadnieniem. Problematyce tej poświęcono bardzo wiele opracowań i analiz, zarówno ze strony muzułmańskiej, jak i zachodniej [Poonawala 1990: 161-192; Campanini 2007: 115-124; El-Hadary 2008; Alhadesh 2014: 23-45; Nurbayan 2019: 710-715]. Warto jednak podkreślić, że rozważania te bardzo często prowadziły do stwierdzenia niemożności przetłumaczenia Koranu, a nie zakazu tłumaczenia świętej księgi, o czym często mowa jest w popularnym dyskursie. Owa niemożność wynika przede wszystkim z formy artystycznej tego dzieła i specyficznej – czy może specyficznie przekazanej – treści, wreszcie z roli, jaką pełni ono w kulturze muzułmańskiej, jako tekst, który zgodnie z wierzeniami muzułmanów został objawiony przez Boga. Prorok Muḥammad nie jest autorem księgi, lecz jedynie przekazicielem jej treści. Są to zatem słowa Boga w najdosłowniejszym sensie. „Koran to zarówno forma (*lafẓ*), jak

i treść (*ma'nā*)” – podkreśla współczesny teolog Muḥammad Abū Zahra [1970?: 527], sumując wielowiekowe rozważania uczonych muzułmańskich na ten temat. Rozważania te prowadzone były w ramach teorii zwanej *i'ğāz al-Qur'ān* – „cudowność, niepowtarzalność Koranu”¹. Owa niepowtarzalność – wydaje się, że w kontekście rozważań translatorskich właśnie ten aspekt *i'ğāzu* jest najtrafniejszy – odnosi się zarówno do treści, jak i formy. Muzułmańscy badacze Koranu zwracali uwagę na wiele rozmaitych powodów nieprzetłumaczalności Koranu. Ibn Qutayba (zm. 889) twierdził na przykład, że języki obce są zbyt ubogie w metafory (*mağāz*) w stosunku do arabskiego [Ibn Qutayba 1954: 16]. Najbardziej jednak znanym teoretykiem *i'ğāzu* był Abū Bakr al-Bāqillānī (zm. 1013), autor pracy zatytułowanej po prostu *I'ğāz al-Qur'ān*. Jednak nawet uczeni muzułmańscy nie zawsze byli zgodni co do znaczenia terminu. Niektórzy ograniczali się zasadniczo – jak Al-Bāqillānī – do sfery literacko-językowej, inni zaś, tak jak cytowany powyżej współczesny uczoney, uważali, że odnosi się to zarówno do strony literackiej, jak i znaczeniowej, powtarzając niejako opinie reprezentowane także przez część średniowiecznych uczonych (np. 'Abd al-Qāhir al-Ġurġānī, zm. 845) [Campanini 2007: 115-116]. Rzecz jasna, moim celem nie jest rozwiązanie tego problemu, warto jednak zwrócić na niego uwagę, ponieważ poniżej wskażę, na ile te rozmaite teorie odzwierciedlają się w praktyce translatorskiej. Włoski arabista Massimo Campanini zauważa, że w kontekście Koranu wiele uwagi poświęca się „nienaśladowalności”, a przecież każdy tekst jest „nienaśladowalny” i w rzeczywistości kwestia ta odnosi się do każdego tłumaczenia. Ze swej strony dodam, że rozmaite mogą być tego konsekwencje. W przypadku dzieł *stricte* literackich pomyłka czy przekłamanie w tekście ma mniejsze znaczenie niż pomyłka czy zakłamanie w tekście, który choć posiada ogromną wartość estetyczną, ma przekazać prawdy wiary. Już w średniowieczu zwracał na to uwagę arabski teoretyk przekładu Al-Ġāhiz (zm. 869) [Dziekan 1994: 43-49]. Z kolei Az-Zamahšarī (zm. 1144) w swoim komentarzu do Koranu podkreśla, że treść Koranu powinna być jednak oddawana w innych językach ze względu na uniwersalność Boskiego przekazu, co jest jak najbardziej logiczne [Az-Zamahšarī 2009, t. 13: 544-545]².

¹ Problematyce tej poświęcono wiele setek, jeśli nie tysięcy opracowań, por. np. Gustave E. von Grunebaum [2001].

² Zwracali na to uwagę także Muḥammad as-Sarahsī (zm. 1090) [1989, t. 1: 37] i Abū Ishāq aš-Šātibī (1320-1388) [1997, t. 2: 106-107]. Współcześnie kwestię tę omawia szczegółowo Munā' al-Qaṭṭān [1969: 306-311].

2. *Sağ*‘

W przypadku nienaśladowalności Koranu istotne znaczenie ma jego literacka forma – *sağ*‘ – określana jako „proza rymowana i rytmizowana” [Müller 1969; Horst 1990: 221-227; Stewart 1990: 101-139; Dziekan 1996: 230; Ben Abdeselem 2001]. Nie bez znaczenia pozostaje w tym kontekście fakt, że Koran przejawia się w swej najdoskonalszej formie, kiedy jest recytowany. Z tego powodu jego brzmienie nabiera tym większego znaczenia [Geertz 2005: 115-116]. Ujmując to teologicznie: tracąc swoją szatę brzmieniową, Koran traci znaczną część swojego sacrum. W tym względzie rzeczywiście pozostaje nienaśladowalny. *Sağ*‘ to specyficzna forma prozy (terminu tego używam z braku lepszego), ale jednak – w naszym pojęciu (por. niżej) – prozy. Nie jest to w żadnej mierze poezja. Na ile udało mi się zbadać tę kwestię w kontekście najbardziej znanych języków zachodnich, żaden z nich nie posiada odpowiednika *sağ*‘u. W literaturze polskiej mamy poemat prozą, prozę poetycką, prozę rymowaną lub prozę rytmiczną, których definicje znaleźć możemy w każdym większym słowniku terminów literackich. Problematyka ta była oczywiście rozpatrywana szerzej [Wóycicki 1912; Zieliński 1922: 179-204; Dłuska 1963: 457-468; Sawicki 1987: 172-189]. Podobnie jest w literaturze angielskiej [Saintsbury 1912], niemieckiej [Lähnemann 2020: 205-237], francuskiej [Lebon 2010: 95-109] czy rosyjskiej [Гачапов 1985: 264-277]. W pewnym stopniu zbliżona do *sağ*‘u była średniowieczna *ars dictandi*, ale ta ostatnia obejmowała tylko część gatunków literackich, jakie tworzone były w *sağ*‘u.

Widać zatem, że w literaturach zachodnich poetyka podkreśla opozycję wiersz – proza. Inaczej jest w poetyce arabskiej. *Sağ*‘ nie jest ani poezją (*ši`r*, *naẓm*), ani prozą (*naṭr*). Istnieje zresztą odrębny gatunek poezji prozą (*qaṣīdat an-naṭr*), która nie jest *sağ*‘em. A zatem już samo tłumaczenie terminu „proza rymowana i rytmizowana” wprowadza w błąd i jest przykładem nieprzystawalności arabskiej i zachodniej terminologii literaturoznawczej. Różnice te występują także w zastosowaniu *sağ*‘u w piśmiennictwie. Wśród moich niedawnych lektur znalazły się *Lwowskie czwartki Romana W. Ingardena 1934-1937*, gdzie jeden z uczestników tych spotkań twierdzi, że „reportaż nie może być pisany heksametrem” [2020: 140], co w przypadku piśmiennictwa arabskiego jest nieuzasadnione, szczególnie w odniesieniu do *sağ*‘u, który pisarze stosowali jeszcze w XIX w. na przykład do spisywania relacji z wypraw dyplomatycznych, a rzeczowe

relacje z podróży pisywano nierzadko wprost w formie poetyckiej. *Sağ*‘ nie przystaje zatem do żadnej formy artystycznej języka znanej piśmienictwu zachodniemu. Powoduje to kolejne problemy z przekładem, które należy uznać za w zasadzie nieprzekraczalne. Julian A. Świącicki w swojej historii literatury arabskiej próbował tłumaczyć (jest to przekład pośredni) *sağ*‘ w formie rymowanej, stosując ją do gatunku zwanego *maqāmā*, ale efekt był raczej śmieszny, nie oddawał natury tekstu [Świącicki 1901: 230-231]. W tym miejscu warto przypomnieć słowa Stanisława Barańczaka o poezji Anny Achmatowej, które doskonale pasują do analizowanego tu tekstu: „Rym i regularne metrum były dla niej kwestią życia i śmierci: życia i śmierci wiersza” [Barańczak 1992: 27]³. W kontekście wypowiedzi Geertza widać jasno, jakie znaczenie ma *sağ*‘ dla tekstu koranicznego, który odarty z rymu i rytmu, pozostaje tylko co najwyżej połową samego siebie. Można się tu zastanowić, na ile słuszne musi być znane stwierdzenie Stanisława Barańczaka: „Gdyby autor wiersza chciał powiedzieć to samo, co jego prozaizujący tłumacz, napisałby swój wiersz od razu prozą” [*ibidem*: 34]. Jego rozważania pozostają bowiem tylko w ramach literatur, gdzie istnieje opozycja wiersz – proza. Ale trzeba pamiętać, że istnieją i takie, gdzie zastosowano jeszcze inne środki wyrazu, wykraczające poza ten eurocentryczny stereotyp.

3. Sura *Ar-Raḥmān* – uwagi ogólne

Ani uczeni muzułmańscy, ani badacze zachodni nie mają wątpliwości, że sura *Ar-Raḥmān* należy do sur mekkańskich⁴. Tytuł wywodzi się od pierwszego słowa rozdziału po *basmalī* (formuła *Bi-ismi Allāhi ar-Raḥmāni ar-Raḥīm* – „W imię Boga Miłosiernego, Miłościwego”). Liczy 78 ajatów (wersetów). Podstawowy (bezdyskusyjny: *tawqīfī*) tytuł sury to oczywiście *Ar-Raḥmān*, ale nosi ona także drugi tytuł (tzw. podlegający analizie – *iğtihādī*) [Nāṣir 1436 h.: 414] – *‘Arūs al-Qur’ān*, czyli „Panna Młoda Koranu”. Nazwę tę, wskazującą na wyjątkowe piękno sury, uzasadnia As-Suyūṭī (zm. 1505), przytaczając wypowiedź Proroka Muḥammada: „Wszystko ma swoją pannę młodą, a panną młodą Koranu jest sura *Ar-Raḥmān*” [As-Suyūṭī 1996,

³ Stanisław Barańczak [1992], *Mały, lecz maksymalistyczny manifest translatołogiczny*, [w:] idem, *Ocalone w tłumaczeniu*, Wydawnictwo a5, Poznań, 27.

⁴ Wszechstronna analiza sury uwzględniona jest w Corpus Coranicum: <https://corpuscoranicum.de/kommentar/index/sure/55/vers/1>, 15.03.2023.

t. 2: 412]. Nie wyjaśnia on jednak tego określenia, co czyni Al-Baqā‘ī (zm. 1480). Według niego nazwa wywodzi się stąd, że charakteryzuje się ona wyjątkowym, nieporównywalnym pięknem [1984, t. 19: 139]. Jednak żaden z autorów nie wskazuje wprost, czy piękno to odnosić się ma do formy, treści czy też może do obu aspektów.

Szczególną cechą tej sury jest bardzo charakterystyczny „refren”, który będzie przedmiotem analizy w dalszej części niniejszego opracowania. Refren jako taki nie jest elementem charakterystycznym dla piśmiennictwa arabskiego w okresie przedmuzułmańskim, pojawia się dopiero później w Andaluzji, w stroficznych formach poezji arabskiej, jak *muwaššaha* i *zağal* [Bielawski 1995: 221-226]. W Koranie refreny znajdujemy w 3 surach: 54, 55 i 57, ale tylko w 55 obejmują one tak wielką część tekstu [Nöldeke i Schwally 1909, t. 1: 42]. Właśnie ten refren stał się przedmiotem analizy w wielu opracowaniach, do czego przyczynił się niewątpliwie jego specyficzny rym, przeważający zresztą w całej surze. Na 78 ajatów 68 rymuje się na *-ān*, co może być w języku arabskim wyznacznikiem liczby podwójnej. Rym tego typu pojawia się w *Ar-Raḥmān* 43 razy, z tego w 31 przypadkach jest to wspomniany refren. 9 ajatów kończy się innymi rymami, w tym bardzo podobnym do przeważającego *-ām*.

Omawiany refren brzmi: *fa-bi-ayyi ālā‘i rabbikumā tukaddībān*, w moim przekładzie: „Którym darom swego Pana obaj zaprzeczycie?”⁵. Specyficzna struktura sury *Ar-Raḥmān* porównywana jest często z psalmem 136 z *Księgi Psalmów*. Odnosi się to zresztą nie tylko do struktury, ale także częściowo do znaczenia. Zwracał na to uwagę John Wansbrough [2004: 25-27], a dokładnej analizy porównawczej dokonała Angelike Neuwirth [2010: 733-778]. Wansbrough zasugerował nawet, że sura ta bliższa jest litanii niż psalmowi, ale zdanie to zostało skrytykowane ze względu na liturgiczny kontekst litanii, który nie odpowiada naturze Koranu. Neuwirth nie odrzuca jednak wyraźnych analogii pomiędzy obu tekstami. Może dla porównania z dalszymi rozważaniami warto w tym miejscu przytoczyć kilka biblijnych wersetów:

Chwalcie Pana, bo dobry,
bo Jego łaska na wieki.
Chwalcie Boga nad bogami,
bo Jego łaska na wieki.

⁵ We wszystkich miejscach, gdzie nie zaznaczono inaczej, będzie stosowany przekład Józefa Bielawskiego [1986].

Chwalcie Pana nad panami,
 bo Jego łaska na wieki
 [Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu 1990: 698].

4. Wybrane fragmenty przekładów sury *Ar-Raḥmān*

W niniejszym opracowaniu porównam jedynie fragmenty sury, czyli wybrane przypadkowo wersety 29-34. Rzecz jasna, nie ma tutaj możliwości poddania analizie wszystkich przekładów, nawet tych, które brałem pod uwagę, przygotowując niniejszy tekst (40 przekładów na języki: polski, czeski, angielski, łacinę, francuski, niemiecki, litewski, fiński, włoski, turecki, ukraiński, rosyjski, kazachski, hiszpański, perski, bośniacki i węgierski). Z tego względu uwzględnię jedynie kilka najbardziej znanych języków: polski, angielski, niemiecki, francuski i rosyjski). Przeprowadzone analizy wskazują jednak, że wnioski wypływające z przytoczonych niżej przekładów nie będą się różniły na poziomie organizacji brzmieniowej od prezentacji wszystkich 40 translacji.

A) Transkrypcja oryginału arabskiego

29. yas' aluhu man fī ās-samawāti wa-āl-arḍi kulla yawmin huwa fī ša'n
30. fa-bi-ayyi ālā'i rabbikumā tukaḍḍibān
31. sanafruḡu lakum ayyuhā at-ṭaqalān
32. fa-bi-ayyi ālā'i rabbikumā tukaḍḍibān
33. yā ma'sara āl-ḡinni wa-āl insi in-istaṭa'tum an tanfuḍū min aḡṭāri ās-samawāti wa-āl-arḍi fa-ānfuḍū lā tanfuḍūna illā bi-sulṭān
34. fa-bi-ayyi ālā'i rabbikumā tukaḍḍibān [*Al-Qur'ān al-Karīm* b.r.w.].

B) Język polski – przekład Józefa Bielawskiego:

29. Błagają Go ci, którzy są w niebiosach i na ziemi; On każdego dnia tworzy jakieś dzieło.
30. Przeto które z dobrodziejstw waszego Pana uważacie za kłamstwo?
31. My niebawem będziemy mieć czas dla was, o wy, dwa ciężary!
32. Przeto które z dobrodziejstw waszego Pana uważacie za kłamstwo?

33. O zgromadzenie dżinnów i ludzi! Jeśli potraficie przeniknąć przez regiony niebios i ziemi, to przenikajcie! Lecz wy nie potraficie przeniknąć inaczej, jak tylko posiadając władzę.
34. Przeto które z dobrodziejstw waszego Pana uważacie za kłamstwo? [*Koran* 1986].

C) Język angielski – przekład Abdullaha Yusufa Alego:

29. Of Him seeks [its need] every creature in the heavens and on earth: every day in [new] Splendour doth He [shine]!
30. Then which of the favours of your Lord will ye deny?
31. Soon shall We settle your affairs, O both ye worlds!
32. Then which of the favours of your Lord will ye deny?
33. O ye assembly of Jinns and men! If it be ye can pass beyond the zones of the heavens and the earth, pass ye! not without authority shall ye be able to pass!
34. Then which of the favours of your Lord will ye deny? [*The Holy Qur'ān* b.r.w.].

D) Język niemiecki – przekład Rudiego Pareta

29. Ihn bitten alle, die in den Himmeln und auf Erden sind. Er ist tagtäglich in jeglichem Einsatz.
30. Welche der Wohltaten eures Herrn wollt ihr beide da leugnen?
31. Bald aber werden Wir Uns um euch kümmern, ihr beiden Gewichtigen!
32. Welche der Wohltaten eures Herrn wollt ihr beide da leugnen?
33. O Wesen der Ginn und der Menschen! Wenn ihr imstande seid, die Grenzen der Himmel und der Erde zu durchdringen, dann dringt hindurch. Doch ihr werdet nicht imstande sein durchzudringen, es sei denn mit der Macht (eures Herrn)
34. Welche der Wohltaten eures Herrn wollt ihr beide da leugnen? [*Der Koran* 1982].

E) Język francuski – przekład Regisa Blachère'a

29. eux qui sont dans les cieux et sur la terre L'implorent ; chaque jour, Il est pris par ine oeuvre.
30. Lequel donc des bienfaits de votre Seigneur nieres-vous tous deux ?

31. Nous allons Nous occuper de vous à loisir ô deux charges [*de la Terre*] !
32. Lequel donc des bienfaits de votre Seigneur nieriez-vous tous deux ?
33. Peuple des Démones et les Hommes ! si vous pouvez sortir des espaces célestes et terrestres, sortez ! [*Mais*] vous ne sortirez qu'à l'aide d'un pouvoir [*sulṭān*].
34. Lequel donc des bienfaits de votre Seigneur nieriez-vous tous deux ? [*Le Coran* 1957].

F) Język rosyjski – przekład Ignacego Kraczkowskiego

29. Просят Его те, кто в небесах и на земле; каждый день Он за делом.
30. Какое же из благодеяний Господа вашего вы сочтете ложным?
31. Освободимся Мы для вас, (обе) так же твари!
32. Какое же из благодеяний Господа вашего вы сочтете ложным?
33. О сонм джиннов и людей! Если можете проникнуть за пределы небес и земли, то пройдите! Не пройдете вы, иначе как с властью.
34. Какое же из благодеяний Господа вашего вы сочтете ложным? [*Koran* 1990].

Odrębną kategorię stanowią dwa przekłady na języki zachodnie, których autorzy postawili sobie za zadanie oddać tekst w formie rymowanej. Są to Arthur J. Arberry i Teodor Szumowski. Arberry we wstępie do swojego przekładu podkreśla znaczenie tych elementów tekstu dla jego recepcji przez samych Arabów i muzułmanów i zwraca uwagę, że właśnie one sprawiają, że Koran zaliczony został do najwspanialszych utworów ludzkości [*The Koran* 2008: X].

a) Język angielski – przekład Arthura J. Arberry'ego⁶

Whatsoever is in the heavens and the earth implore Him;
every day He is upon some labour.
O which of your Lord's bounties will you and you deny?
We shall surely attend to you at leisure,
you weight and you weight!
O which of your Lord's bounties will you and you deny?
O tribe of jinn and of men, if you are able to

⁶ Układ wg oryginału angielskiego.

pass through the confines of heaven and earth,
 pass through them! You shall not pass through
 except with an authority.
 O which of your Lord's bounties will you and you deny?
 [The Koran 2008].

b) Język rosyjski – przekład Teodora Szumowskiego⁷

Бог – вечно в деле, все повсюду к Нему с прошениями пришли
 Какое ж из благодеяний Господних ложью вы сочли?

Людей и гениев собранья, освободимся Мы для вас!
 Какую ж милость вам от Бога сочтете ложью в этот час?

Людей и гениев собранья! Когда вы сможете пройти
 За край земли, пределы неба – то продвигайтесь по пути!

Но без могущества и силы не может быть, чтоб вы прошли.
 Какое ж из благодеяний Господних ложью вы сочли? [Священный
 Коран 2004].

Sądzę, że przytoczone przykłady z pierwszej grupy wyraźnie pokazują, że tłumacze nie byli w stanie zachować jakichkolwiek wartości melodycznych *sağ'u*. W miarę możliwości przekazana została tylko treść, natomiast nic nie zachowało się z przepięknej melodii oryginału. I rzecz jasna nikogo nie obarczam tu winą. Różnice pomiędzy arabskim a językami zachodnimi (i nie tylko – jak wspomniałem wyżej, brałem pod uwagę także języki orientalne) stanowią tu przepaść. O ile istnieje możliwość przekazania treści sury, będącej przepiękną surą eschatologiczną ze znanym opisem raju, o tyle z punktu widzenia formy tłumacz staje się bezradny.

W przypadku sury *Ar-Rahmān* spotykamy się jednak nie tylko z zagadnieniem *sağ'u* jako takiego i typowego dlań rymu i rytmu. W refrenie⁸

⁷ Układ wg oryginału rosyjskiego.

⁸ W niniejszym opracowaniu pomijam znaczenie strukturalne i znaczeniowe samego refrenu. Kwestia ta została już opracowana głównie w przywoływanych wyżej opracowaniach Angeliki Neuwirth i Johna Wansbrougha. Wypowiadali się też na ten temat liczni autorzy arabscy i muzułmańscy od czasów średniowiecza. Średniowieczny egzegeta Abū Muḥammad al-Baḡawī (zm. 1122) [1411 h., t. 27: 443] wyjaśnia funkcję refrenu, wskazując, że jest zwyczajem Arabów powtarzanie pewnych sformułowań dla podkreślenia ich szczególnego znaczenia.

problematiczna jest – kluczowa dla organizacji brzmieniowej całej sury – funkcjonująca w języku arabskim liczba podwójna. Jej zastosowanie w refrenie sury jest dyskutowane od kilkunastu wieków. Większość komentatorów zarówno muzułmańskich [np. At-Tabari 2001, t. 22: 189 i nast.; Al-Bağdādī al-Hāzin 2004, t. 4: 226 i nast.; Al-Bağawī, t. 27: 443 i nast.; Al-Qurtubī 2006, t. 20: 122 i nast.; Al-Ğābiri 2010: 94], jak i zachodnich [np. *Corpus Coranicum*; Neuwirth 1985: 173] opowiada się za tym, że odnosi się ona do ludzi i dżinnów, których stworzył Bóg, na co wskazuje kontekst pierwszego pojawienia się refrenu, czyli werset 13:

13. Przeto które z dobrodziejstw waszego Pana uważacie za kłamstwo?
14. On stworzył człowieka z gliny jak glina garncarzy;
15. On stworzył dżinny z czystego ognia.
16. Przeto które z dobrodziejstw waszego Pana uważacie za kłamstwo?

W związku z tym, aby zachować logikę tekstu, należałoby zachować *dualis* także w przekładzie. Kwestia ta jest realizowana lub „obchodzona” przez tłumaczy w rozmaity sposób, co często uwarunkowane jest właściwościami gramatycznymi języków przekładu i prowadzi zazwyczaj do ekwiwalencji częściowej, jak w większości powyższych przekładów poza niemieckim (*ihr beide* – tak czyni większość tłumaczy na niemiecki) i francuskim (*tous deux*). Jednak język angielski pozwala na nie rażącą stylistycznie kompensację semantyczną, co uwzględnia Arberry (*you and you deny*), ale nie Yusuf Ali. Nieco inny zabieg stosuje w swoim przekładzie, powyżej nieuwzględnionym, J.M. Rodwell (*will ye twain deny*) [The Koran 1957]. Problem oczywiście zawsze można rozwiązać, stosując „dotłumaczenie”, ale w języku fleksyjnym jak polski byłoby to raczej niezgrabne i należałoby przetłumaczyć najlepiej jako „wy, ludzie i dżinny”. Taką metodę zastosował Jarosław Surdel w swoim polskim przekładzie [Koran 2011], analogiczną sytuację mamy w tzw. Koranie Buczackiego [Koran 1858]. W efekcie, jeśli nie chcemy dodawać niczego do oryginału, pozostaje nam tylko niedokładna w tym kontekście liczba mnoga; podobnie w języku rosyjskim. A to jest z kolei ujęciem pewnego aspektu znaczenia. Istnieje oczywiście jeszcze jedna, uniwersalna metoda, choć o negatywnym aspekcie stylistycznym – przypis, do którego niektórzy tłumacze uciekają się wtedy, gdy nie widzą lepszego rozwiązania.

Przejdźmy teraz do drugiej grupy przekładów – tłumaczeń Arberry’ego i Szumowskiego⁹.

Należy podkreślić jedno – w naszym kontekście kulturowym tekst w zamierzeniu autora napisany prozą, ale rymowany, zaczyna funkcjonować jako poezja. Zresztą Arberry nawet typograficznie ułożył swój przekład jako wiersz, w wielu miejscach fragmenty pomiędzy refrenami przekształcając w coś na kształt strofy. Jeszcze chyba wyraźniej widać to w typograficznym układzie przekładu Szumowskiego, w dwuwierszu.

Trzeba jednak podkreślić, że formy przekładu poetyckiego stoją w wyraźnej sprzeczności z sensem tekstu koranicznego – niejednokrotnie w świętej księdze jest mowa, że Prorok nie był poetą (np. sury 36, 69; 69, 40-43). A zatem tłumaczenie Koranu wierszem jest błędem o charakterze teologicznym, nie tylko translatologicznym (por. u Barańczaka: „nie tłumacz wiersza na prozę” [Barańczak 1992: 33], a zatem – logicznie – nie tłumacz tego, co nie jest poezją, na poezję).

Arberry przetłumaczył Koran prozą rytmiczną i rymowaną. Tłumacz podzielił swój przekład na 11 nierównej długości wersów wobec 6 ajatów oryginału arabskiego, co jest decyzją dość niezrozumiałą. Wprawdzie w wielu przekładach (w tym w przekładzie J. Bielawskiego) typograficznie tekst Koranu jest dzielony, jednak w oryginale arabskim jest to tekst ciągły. Rym u Arberry’ego jest nieregularny: a, b, c, b, d, c, d, e, e, c. Zachowana została forma dokładnego refrenu. A zatem *sağ* ‘ nie został tu odzwierciedlony w aspekcie rymu. Może się to wiązać z faktem, że pozostawienie jednego rymu w języku angielskim jest nie tylko trudne, ale także nieakceptowalne dla angielskiego ucha – podobnie jak byłoby nieakceptowalne dla polskiego. Całkiem inaczej jest w języku arabskim i w kulturze arabskiej, gdzie jednolity rym nie jest odbierany jako natrętny, a w przypadku poezji klasycznej czy klasycyzującej jest nawet obowiązkowy. W przypadku innych sur nie byłoby to większym problemem, bo tam rym jest zmienny i nieregularny – *sağ* ‘ jako taki zasadniczo nie wymaga regularności rymu. Jednakże w przypadku sury *Ar-Raḥmān* jednolity albo bardzo podobny rym stanowi o jej charakterze formalnym i urodzie artystycznej, więc zlekceważenie tego elementu niszczy tekst i osłabia jego oddziaływanie na słuchacza.

⁹ Przekład ten doczekał się monograficznego opisu w artykule Izabeli Kończak [2016].

Różne zastrzeżenia można mieć także do przekładu Szumowskiego. Jak wspomniałem, tłumacz dzieli tekst Koranu na dwuwersy – wersy są równej długości. Każdy dwuwers ma swój rym, w przypadku omawianego fragmentu: aa, bb, cc, aa. W ten sposób Szumowski nie tylko niszczy monorymiczność sury, ale dodatkowo nie może uwzględnić paralelizmu refrenu. Zachowanie paralelizmu wymagałoby zachowania rymu. To powoduje, że ten przekład poetycki w jakimś sensie prowadzi do zniszczenia tego elementu struktury w stopniu większym niż jakiegokolwiek przekład prozą. Z kolei rytm *sağ'u* nie jest całkiem regularny – zachowuje jednolitość tylko na pewnych odcinkach tekstu. Szumowski przetłumaczył Koran regularnym 17-zgłoskowcem.

Chciałbym jednak podkreślić, że oba te przekłady w bezrefleksyjnej recepcji należy uznać za bardzo trafione – na pewno bardziej, niż jakiegokolwiek przekład prozą. Szczególnie jeśli czytelnik – a zwłaszcza słuchacz – nie zna ani arabskiego, ani angielskiego, ani rosyjskiego, nie jest w stanie śledzić znaczeń, a jedynie brzmienie. Wątpię jednak, czy właśnie o to tłumaczom chodziło i czy w ogóle taki jest cel przekładu artystycznego.

Zakończenie

W tym miejscu powtórzę pytanie z tytułu niniejszego tekstu: „Jak zachwyca, kiedy nie zachwyca?”. I dodam jeszcze: „Dlaczego nie zachwyca?” – lub może łagodniej: „Dlaczego nie tak bardzo zachwyca?”. Nie odnoszę się przy tym do kwestii treści. Jak wspomniałem, opis raju w surze należy do najpiękniejszych w Koranie i tego nic nie zmieni. Przekłady mogą być bardziej lub mniej dokładne, ale nie są w stanie zaburzyć obrazów, nawet jeśli oddawane są niedokładnie i nawet jeśli możemy się sprzeczać co do ich adekwatności w przekładzie. Ale sura *Ar-Raḥmān* została nazwana Panną Młodą Koranu najprawdopodobniej nie tylko ze względu na treść, ale także na formę. Jak widać z powyższych rozważań, żaden z uwzględnionych tu przekładów (a według badań nieuwzględnionych bezpośrednio w tym tekście żaden spośród 40, które zostały poddane badaniu) nie był w stanie poradzić sobie z formą sury. Podstawowe wymagania *sağ'u* – rym i rytm – nie zostały, bo nie mogły być, uwzględnione przez tłumaczy. Przekłady prozatorskie z natury rzeczy się „poddaly”, nawet jeśli to proza poetycka. Także próby poetyckie nie wyszły z tej rywalizacji oryginał – przekład zwycięską ręką. Są one moim zdaniem nietrafione – poza aspektem tekstualnym – także dlatego, że sugerują, iż Koran to poezja. Różnice

kulturowe, tu przejawiające się w genologii oraz w możliwościach rymowania, a także odmienna recepcja rymu w tekście artystycznym wysokiej klasy nie pozwoliły oddać jego charakteru.

Próby analizy przekładów Koranu, skoncentrowane w tym przypadku na jednej tylko surze, dobitnie wskazują, jak ważny w przekładzie jest kontekst kulturowy i jak trudno go oddać w tekstach pochodzących z dalekich sobie kultur. Dowodzi to tezy, że chodzi tu nie tylko o przekład tekstu, ale także, a może przede wszystkim o przekład kultury na kulturę. I co w jednej kulturze zachwyca bezpośrednio w tekście, w innej wskazane zostanie w przypisie...

Bibliografia

- Abū Zahra, M. (1970?), *Al-Mu ‘ğiza al-kubrā al-Kur’ān*, Dār al-Fikr al-‘Arabī, b.m.w.
- Alhadesh, A.Y. (2014), „(Un)Translatability of the Qur’ān: A Theoretical Perspective”, *International Journal of Linguistics*. 6(6): 23-45, <https://doi.org/10.5296/ijl.v6i6.6497>.
- Al-Bağawī, H. (1411 h.), *Ma ‘ālim at-tanzīl*, Dār Tayyiba, Ar-Riyād.
- Al-Bağdādī al-Ḥāzin, A.D. (2004), *Tafsīr*, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyya, Bayrūt.
- Al-Baqā’ī, B.D. (1984), *Naẓm ad-durar fī tanāsib al-āyāt wa-as-suwar*, Dār al-Kitāb al-Islāmī, Al-Qāhira.
- Al-Ġābirī, M. ‘Ā. (2010), *Fahm al-Qur’ān al-Ḥakīm. Al-Qism al-awwal*, Markaz Dirāsāt al-Waḥda al-‘Arabiyya, Bayrūt.
- Al-Qaṭṭān, M. (1969), *Mabāḥiṭ fī ‘ulūm al-Qur’ān*, Maktabat Wahba, Al-Qāhira.
- Al-Qur’ān al-Karīm* (b.r.w.), Muğamma‘ al-Malik Fahd li-Ṭibā‘at al-Muṣṣaḥaf al-Karīm, Al-Madīna al-Munawwara.
- As-Saraḥsī, Š.D. (1989), *Kitāb al-mabsūt*, Dār al-Ma‘rifa, Bayrūt.
- Aš-Šātibī, I. (1997), *Al-Muwāfaqāt*, Dār Ibn ‘Affān, [Al-Qāhira].
- As-Suyūfī, Ğ.D. (1996), *Al-Itqān fī ‘ulūm al-Qur’ān*, Dār al-Fikr, Bayrūt.
- At-Tabarī, A.Ĝ. (2001), *Tafsīr*, Hağar, Al-Ĝīza–Al-Qāhira.
- Az-Zamaḥşarī, A.Q. (2009), *Al-Kaşşaf*, Dār al-Ma‘rifa, Bayrūt.
- Barańczak, S. (1992), „Mały, lecz maksymalistyczny manifest translatologiczny”, [w:] Stanisław Barańczak, *Ocalone w tłumaczeniu*, Wydawnictwo a5, Poznań.
- Ben Abdesslem, A. (2001), „Sadj’”, [w:] *The Encyclopaedia of Islam*, CD-ROM Edition, Brill, Leiden.
- Bielawski, J. (1995), *Klasyczna literatura arabska*, Dialog, Warszawa.

- Campanini, M. (2007), „Is the Qur'an translatable? Some Methodological Issues”, *Doctor Virtualis: Rivista online di storia delle filosofia medievale*. 7: 115-124, <https://doi.org/10.13130/2035-7362/97>.
- Corpus Coranicum*, <https://corpuscoranicum.de/kommentar/index/sure/55/vers/1>, 15.03.2023.
- Der Koran* (1982), (tłum. Rudi Paret), Stuttgart, Berlin, Cologne, Mainz.
- Dłuska, M. (1963), „Między prozą a wierszem”, *Pamiętnik Literacki*. 54(2): 457-468.
- Dziekan, M.M. (1994), „Al-Ġāhiz i translologia; Al-Ġāhiz o przekładzie”, *Studia Arabistyczne i Islamistyczne*. 2: 43-49.
- Dziekan, M.M. (1996), *Quss Ibn Sā'ida al-Iyādī. Legenda życia i twórczości*, Instytut Orientalistyczny UW, Warszawa.
- El-Hadary, T.H. (2008), *Equivalence and Translatability of Qur'ānic Discourse: A Comparative and Analytical Evaluation*. Niepublikowana praca doktorska, University of Leeds, Leeds, <https://etheses.whiterose.ac.uk/5363/1/494112.pdf>, 15.03.2023.
- Gasparow, M.L. (1985), „Oppozycja „stich-proza” i stanowlenije russkiego literaturnogo sticha”, [Гаспаров, М.Л. (1985), „Оппозиция „стих-проза” и становление русского литературного стиха”, [w:] Leonid Iwanowicz Timofiejew, red. *Russkoje stichosłożenije. Tradiciji i problema razwitiya*, Nauka, Moskwa [Леонид Иванович Тимофеев, red. *Русское стихосложение. Традиции и проблема развития*, Наука, Москва].
- Geertz, C. (2005), *Wiedza lokalna* (tłum. Dorota Wolska), Wydawnictwo UJ, Kraków.
- Grunebaum, G.E. von (2001), „I' djāz”, [w:] *The Encyclopaedia of Islam, CD-ROM Edition*, Brill, Leiden.
- The Holy Qur'an with full Arabic Text* (b.r.w.), (tłum. Abdullah Yusuf Ali), Beirut.
- Horst, H. (1990), „Besondere Formen der Kunstprosa”, [w:] Wolfdietrich Fischer, red. *Grundriß der arabischen Philologie*, Reichert Verlag, Bd. I, Wiesbaden.
- Ibn Qutayba (1954), *Ta'wīl muškil al-Qur'ān*, Al-Maktaba al-'Ilmiyya, Al-Qāhira.
- Kończak, I. (2016), „Teodor Szumowski (1913-2012) i jego poetycki przekład Koranu na język rosyjski”, [w:] Monika Krajewska, Joanna Kulwicka-Kamińska, Arleta Szulc, red. *Święte księgi judaizmu, chrześcijaństwa i islamu w słowiańskim kręgu kulturowym*, t. II, Wydawnictwo Naukowe UMK, Toruń.
- Koran z interpretacją i przypisami w języku polskim* (2011), (tłum. Jarosław Surdel), Tughra Books, New Jersey.
- The Koran* (1957), (tłum. John Medows Rodwell), J.M. Dent & Sons Ltd, London, E.P. Dutton & Co Inc, New York.

- Koran* (1858), (tłum. Jan Murza Tarak-Buczacki), Aleksander Nawalecki, Warszawa.
- Koran* (1986), (tłum. Józef Bielawski), PIW, Warszawa.
- Koran* (1990), (tłum. Ignatij. Krackzkowski), PF Fobos, MP Aktiw, Minsk – Rostow-na-Donu [*Koran* (1990), (tłum. Игнатий. Крачковский), ПФ Фобос, МП Актив, Минск – Ростов-на-Дону].
- The Koran* (2008), (tłum. Arthur John Arberry), Oxford University Press.
- Lähnemann, H. (2020), „Reimprosa und Mischsprache bei Williram von Ebersberg. Mit einer kommentierten Ausgabe und Übersetzung seiner ‘Aurelius-Vita’”, [w:] Stephan Müller, Jens Schneider, red. *Deutsche Texte der Salierzeit – Neuanfänge und Kontinuitäten im 11. Jahrhundert*, Wilhelm Fink, München 2020.
- Le Coran* (1957), (tłum. Régis Blachère), Besson-Chantemerle.
- Lebon, S. (2010), „Vers une poétique du poème en prose dans la littérature française moderne”, *Revista de Linguas Modernas*. 13: 95-109.
- Lwowskie czwartki Romana W. Ingardena 1934-1937. *W kręgu problemów estetyki i filozofii literatury* (2020), PIW, Warszawa.
- Müller, F.R. (1969), *Untersuchungen zur Reimprosa im Koran*, Selbstverlag des Orientalischen Seminars der Universität Bonn, Bonn.
- Nāṣir, M.M. (1436 h.), *Asmā' suwar al-Qur 'ān wa-faḍā'iluhā*, Dār Ibn al-Ġawzī, Ar-Riyād.
- Neuwirth, A. (2010), „Qur'anic Readings of the Psalms”, [w:] Angelika Neuwirth, Nicolai Sinai, Michael Marx, red. *The Qur 'ān in Context*, Brill, Leiden-Boston.
- Neuwirth, A. (1985), „Symmetrie und Paarbildung in der koranischen Eschatologie. Philologisches zu Sūrat ar-Raḥmān”, [w:] Wolfgang Röllig, red. *XXII. Deutschen Orientalistentag (vom 21. bis 25 März 1983 in Tübingen) Ausgewählte Vorträge (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, Supplement VI)*.
- Nöldeke, Th., Schwally, F. (1909), *Geschichte des Qōrāns*, Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig.
- Nurbayan, Y. (2019), „Metaphors in the Quran and its translation accuracy in Indonesian”, *Indonesian Journal of Applied Linguistic*. 8(3): 710-715, <https://doi.org/10.17509/ijal.v8i3.15550>.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu* (1990), Pallottinum, Poznań–Warszawa.
- Poonawala, I.K. (1990), „Translatability of the Qur'ān: Theological and Literary Considerations”, *Translation and Scripture: A Jewish Quarterly Review Supplement*: 161-192.

- Saintsbury, G. (1912), *A History of English Prose Rhythm*, Macmillian and Co., London.
- Sawicki, S. (1987), „Wokół opozycji wiersz-proza”, [w:] Henryk Markiewicz, red. *Problemy teorii literatury* 2, Ossolineum, Wrocław.
- Stewart, D.J. (1990), „Saj’ in the Qur’ān: Prosody and structure”, *Journal of Arabic Literature*. 21(2): 101-139, <https://doi.org/10.1163/157006490X00017>.
- Świąszczyński Koran* (2004), (tłum. Teodor Szumowski), Siewiero-Zapad Priess, Sankt-Pietierburg [*Священный Коран* (2004), (tłum. Теодор Шумовский), Северо-Запад Пресс, Санкт-Петербург].
- Świąćicki, J.A. (1901), *Historia literatury powszechnej. Literatura Arabska*, Drukarńia A.T. Jezierskiego, Warszawa.
- Wansbrough, J. (2004), *Quranic Studies: Sources and Methods of Scripturalist Interpretation*, Prometheus Books, New York.
- Wierszowana sura Koranu*. Krowa (2007), (tłum. Jan Ostrowski), nakład własny tłumacza, Kęty.
- Wóycicki, K. (1912), *Forma dźwiękowa prozy polskiej i wiersza polskiego*, TNW, Warszawa.
- Zieliński, T. (1922), „Rytmyka prozy pięknej i jej psychologiczne podstawy”, *Przegląd Humanistyczny*. 2-3: 179-204.

ABSTRAKT

Koran to nie tylko święta księga islamu, ale także jedno za najważniejszych dzieł literackich klasycznej literatury arabskiej. Muzułmanie i osoby znające język arabski podkreślają niezwykle piękno tego tekstu, zapisanego w prozie rymowanej i rytmizowanej. Sura 55 Koranu, *Ar-Raḥmān* (*Miłosierńy*), uważana jest powszechnie, zarówno w kręgach mużułmańskich, jak i orientalistycznych, za jedną z najpiękniejszych – jeśli nie najpiękniejszą – sur Koranu pod względem artystycznym. Związane jest to przede wszystkim z obecnością w niej swego rodzaju „refrenu”, mającego także oczywiście swoją rolę semantyczną w kontekście zawartości tego fragmentu świętej księgi mużułmanów. Przedmiotem artykułu jest przede wszystkim porównawcza analiza tłumaczenia tej sury – a w pierwszym rzędzie owego refrenu – w wybranych przekładach Koranu na język polski, angielski, niemiecki, francuski i rosyjski. Analiza koncentruje się nie na sposobie oddawania treści, lecz na tym, czy autorzy przekładów w jakimkolwiek stopniu starali się oddać niewątpliwe piękno brzmienia tekstu koranicznego, który ma zachwycać zarówno swoją treścią, jak i formą, a z tym tłumacze mają zazwyczaj ogromne kłopoty. Wnioski wynikające

z tej analizy mają szersze znaczenie, ponieważ analogiczne problemy pojawiają się także w przypadku dawnej poezji arabskiej oraz niektórych innych gatunków literackich, przede wszystkim *maqāmy*.

Słowa kluczowe: Koran, *Ar-Raḥmān*, przekład, literatura arabska, proza rymowana i rytmizowana

ABSTRACT

“How Is It Delightful When It Is Not?”: On the Translations of the 55th Sura of the Koran *Ar-Raḥmān* – *The Merciful*

The Koran is not only the holy book of Islam, but also one of the most important literary works of classical Arabic literature. Muslims and people who know Arabic emphasize the extraordinary beauty of this text, written in rhymed and rhythmic prose. 55 sura of the Koran, *Ar-Raḥmān* (*The Merciful*) is widely regarded, both in Muslim and Orientalist circles, as one of the most beautiful, if not the most beautiful, sura of the Koran from the artistic point of view. This is mainly due to the presence of a kind of “refrain” in this sura, which, of course, also has a semantic role in the context of the content of this fragment of the holy book of Muslims. The subject of the article is, first of all, a comparative analysis of the translation of this sura, and first of all of the refrain, in selected translations of the Koran into Polish, German, French and Russian. The analysis focuses not on the way of presenting the content, but on whether the authors of the translations tried to reflect the undoubted beauty of the sound of the Koranic text, which is supposed to delight not only with its content, but also its form, and translators usually have huge problems with this. The conclusions resulting from this analysis have a broader meaning, because analogous problems also arise in the case of ancient Arabic poetry and some other literary genres, primarily *maqāma*.

Keywords: Koran, *Ar-Raḥmān*, translation, Arabic literature, rhymed and rhythmic prose